

**ХАРКІВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ВНУТРІШНІХ СПРАВ**

КОНСТИТУЦІЙНЕ ПРАВО

Навчальний посібник

Харків – 2017

УДК 342(075.8)

ББК 67.300.я.73

К65

Рекомендовано до друку Вченою
радою Харківського національного
університету внутрішніх справ «31»
жовтня 2017 р., протокол № 10

Рецензенти

Серьогін В. О. – професор кафедри конституційного і муніципального права юридичного факультету Харківського національного університету ім. В.Н. Каразіна, доктор юридичних наук, професор.

Боняк В. О. – завідувач кафедри теорії та історії держави і права Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ, доктор юридичних наук, доцент.

М 58 Конституційне право: навчальний посібник/МВС України, Харків. нац. ун-т внутр. справ; за заг. ред. М.І. Марчука; О.С. Бакумов, Л.Д. Варуниц, Т.І. Гудзь та ін.; передм. М.І. Марчука. Харків, 2017. 408 с.

Авторський колектив:

Бакумов О. С., канд. юрид. наук – розділ 7; розділ 12; **Варуниц Л.Д.**, канд. юрид. наук – розділ 4; розділ 8; розділ 13; **Гудзь Т.І.**, канд. юрид. наук, доц. – розділ 5 (у співавт. з **Коломійцем Ю.М.**); розділ 10; розділ 11; **Марчук М.І.**, канд. юрид. наук, доц. – передмова; розділ 1; розділ 14; **Радченко О.І.**, канд. юрид. наук, доц. – розділ 2; розділ 3; розділ 9; **Устименко О.С.**, канд. юрид. наук – розділ 6.

У навчальному посібникові розглядаються основні питання теорії конституційного права, розкриваються його предмет, система та джерела. На основі аналізу національних правових систем, змісту конституцій, а також з урахуванням сучасних досягнень юридичної науки, висвітлюються основні положення конституційного права країн світу, включаючи Україну. Аналізуються інститути конституційного права України, встановлюються притаманні їм особливості, специфіка регулювання суспільних відносин нормами конституційного права, правовий статус суб'єктів конституційно-правових відносин, їхня правозастосовна діяльність, особливості конституційно-правової відповідальності.

Для практичних працівників Національної поліції України, науковців, ад'юнктів, курсантів, слухачів і студентів ВНЗ МВС України та інших навчальних закладів юридичного спрямування.

ПЕРЕДМОВА

Проєвропейські тенденції українського державотворення обумовлюють потребу переосмислення векторів розвитку суспільства та держави, спонукають національні політичні еліти до пошуку власного місця у співдружності народів та націй.

Динамічність відносини між суспільством та державою зростає що, у свою чергу, призводить до прискорення змін і в конституційно-правовій матерії. З огляду на це, перед вітчизняною наукою конституційного права на сучасному етапі постає незліченна кількість питань та проблем як сутнісно-понятійного, так і практично-регуляторного характеру.

У період революційних перетворень важливо оцінити наявні здобутки, сучасний стан та перспективи розвитку політико-правової системи України на тлі світового досвіду, в порівнянні з практикою конституціоналізму провідних зарубіжних держав. За даних умов відчутним є дефіцит видань, у яких би доступно та професійно викладений матеріал дав змогу читачеві не тільки освоїти специфіку правового регулювання відносин у сучасній державі, але й допоміг би сформувати об'єктивне бачення явищ конституційної дійсності. Навчальний посібник «Конституційне право», що пропонується до Вашої уваги, покликаний допомогти вирішити дану проблему.

У рекомендованому посібнику авторський колектив до викладення матеріалу підійшов виважено та системно, спираючись на досвід наукової та викладацької діяльності, поєднуючи власні теоретичні здобутки та фахові напрацювання вітчизняних учених-правознавців.

Структура та зміст посібника враховує сучасні підходи у дослідженні конституційно-правових проблем, методологію і методику викладення теоретичного і нормативно-правового матеріалу. Посібник максимально наближено до програми навчальної дисципліни «конституційне право» та складається з чотирнадцяти тем. У ньому компактно подано навчальний матеріал у формі відповідей на типові питання з означеного курсу, що дозволяє інтенсифікувати процес вивчення матеріалу та сприяє більш ефективному його засвоєнню.

Положення навчального посібника базуються на чинних конституційних та інших нормативно-правових приписах, що стосуються організації конституційного ладу зарубіжних держав та України, гарантій прав та свобод людини і громадянина, форм здійснення народовладдя, конституційно-правового статусу органів державної влади, засад місцевого самоврядування в Україні тощо.

Важливо, що посібник містить відповідні уточнення теоретичних положень, сформульованих ученими у монографічних працях, навчальній та науковій літературі. У цьому висвітлюються питання загальної теорії конституційного права: предмет, метод, його система, джерела, конституційні правовідносини та конституційно-правова відповідальність. Найбільша увага приділяється основам конституційного ладу, основам правового статусу особи, а також формам безпосереднього народовладдя – виборам, референдуму тощо.

Значну увагу приділено органам державної влади, зокрема організації і діяльності Верховної Ради України, Президента України, функціям і повноваженням Кабінету Міністрів України, Конституційного Суду України та судів загальної юрисдикції, органів прокуратури тощо.

Матеріал викладено доступно, подано таким чином, щоб курсант, студент, слухач зміг отримати базові концептуальні знання з конституційного права як зарубіжних країн, так і України, зорієнтуватися в розмаїтті наукових поглядів щодо основних конституційно-правових явищ.

*М. І. Марчук, керівник авторського колективу,
завідувач кафедри конституційного і міжнародного права
факультету № 4 Харківського національного університету
внутрішніх справ, кандидат юридичних наук, доцент*

Передмова 3

Розділ 1.

**КОНСТИТУЦІЙНЕ ПРАВО ЯК ГАЛУЗЬ ПРАВА, НАУКА,
НАВЧАЛЬНА ДИСЦИПЛІНА**

§ 1. Поняття конституційного права як галузі права 5

§ 2. Суспільні відносини як предмет конституційно-правового регулювання 7

§ 3. Метод конституційно-правового регулювання 12

§ 4. Система конституційного права 13

§ 5. Джерела конституційного права як галузі права 19

§ 6. Наука конституційного права 21

§ 7. Конституційне право як навчальна дисципліна 24

Питання для самоконтролю 26

Розділ 2.

**КОНСТИТУЦІЯ ЯК ОСНОВНИЙ ЗАКОН СУСПІЛЬСТВА І
ДЕРЖАВИ**

§ 1. Поняття конституції як основного закону. Еволюція конституції 27

§ 2. Юридичні властивості конституції. Функції конституції 29

§ Види конституцій 34

§ 4. Загальна характеристика Конституції України як фундаментального політико-правового акту 35

§ 5. Конституційна реформа в Україні 39

Питання для самоконтролю 43

Розділ 3.

ЗАСАДИ КОНСТИТУЦІЙНОГО ЛАДУ СУЧАСНОЇ ДЕРЖАВИ

§ 1. Поняття конституційного ладу та його засади 44

§ 2. Конституційне закріплення політичної системи на сучасному етапі державотворення 47

§ 3. Конституційне закріплення економічної системи сучасної держави 50

§ 4. Конституційне регулювання соціальних відносин 55

§ 5. Конституційне регулювання духовно-культурних відносин у сучасному суспільстві 58

§ 6. Політико-правові проблеми забезпечення стабільності конституційного ладу України та його основ 60

Питання для самоконтролю 66

Розділ 4.

КОНСТИТУЦІЙНІ ЗАСАДИ ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА

§ 1. Еволюція та становлення ідеї громадянського суспільства	67
§ 2. Поняття та ознаки громадянського суспільства	71
§ 3. Інститути громадянського суспільства	75
§ 4. Особливості формування громадянського суспільства в Україні	82
<i>Питання для самоконтролю</i>	86

Розділ 5.

ОСНОВИ КОНСТИТУЦІЙНО-ПРАВОВОГО СТАТУСУ ОСОБИ У СУЧАСНИХ ДЕРЖАВАХ

§ 1. Основи правового статусу особи як загальний конституційно-правовий інститут	87
§ 2. Елементи правового статусу особи	89
§ 3. Конституційні права, свободи та обов'язки як базові елементи правового статусу особи	94
§ 4. Громадянство (підданство) як елемент правового статусу особи	102
§ 5. Основи правового статусу іноземців та осіб без громадянства	113
§ 6. Правовий статус біженців в Україні	120
§ 7. Гарантії реалізації конституційних прав і свобод	125
<i>Питання для самоконтролю</i>	128

Розділ 6.

ОСНОВИ КОНСТИТУЦІЙНО-ПРАВОВОГО СТАТУСУ НАЦІОНАЛЬНИХ МЕНШИН У СУЧАСНИХ ДЕРЖАВАХ

§ 1. Титульна нація і національні меншини у сучасних державах	129
§ 2. Національно-культурна та національно-територіальна автономії: поняття, зміст, відмінності	134
§ 3. Права та свободи національних меншин	138
§ 4. Правовий статус мов у сучасних країнах	140
§ 5. Конституційно-правовий статус національних меншин в Україні	144
<i>Питання для самоконтролю</i>	149

Розділ 7.

ФОРМИ БЕЗПОСЕРЕДНЬОЇ ДЕМОКРАТІЇ

§ 1. Поняття безпосередньої демократії та її інститути	150
§ 2. Поняття і соціальна функція виборів. Види виборів	151
§ 3. Виборче право сучасних держав	154
§ 4. Виборчі системи: поняття та види	157
§ 5. Виборчий процес в Україні	160
§ 6. Референдум як інститут безпосередньої демократії	167

§ 7. Світова практика щодо підготовки і проведення референдуму, його основні стадії.....	171
§ 8. Нетипові форми безпосередньої демократії.....	176
<i>Питання для самоконтролю</i>	178

Розділ 8.

ФОРМА СУЧАСНИХ ДЕРЖАВ

§ 1. Форма держави як інститут конституційного права	179
§ 2. Форми правління у сучасних державах	181
§ 3. Територіальний устрій у сучасних країнах	188
§ 4. Політичний режим у сучасних країнах.....	193
<i>Питання для самоконтролю</i>	196

Розділ 9.

ГЛАВА ДЕРЖАВИ У СУЧАСНИХ КРАЇНАХ

§ 1. Поняття та види глави держави. Місце і роль глави держави в системі державних інституцій	197
§ 2. Заміщення посади глави держави.....	200
§ 3. Повноваження глави держави.....	204
§ 4. Конституційно-правовий статус Президента України.....	207
<i>Питання для самоконтролю</i>	213

Розділ 10.

ПАРЛАМЕНТ У СУЧАСНИХ ДЕРЖАВАХ

§ 1. Поняття та види парламентів.....	214
§ 2. Структура та способи формування парламентів	219
§ 3. Внутрішня структура парламенту	222
§ 4. Функції та компетенція парламенту.....	225
§ 5. Правовий статус депутатів парламенту	228
§ 6. Конституційно-правовий статус Верховної Ради України.....	231
<i>Питання для самоконтролю</i>	241

Розділ 11.

УРЯД У СУЧАСНИХ ДЕРЖАВАХ

§ 1. Уряд у системі органів виконавчої влади.....	242
§ 2. Способи формування та структура урядів.....	247
§ 3. Функції та компетенція уряду.....	251
§ 4. Конституційно-правовий статус Кабінету Міністрів України.....	256
<i>Питання для самоконтролю</i>	261

Розділ 12.

СУДОВА ВЛАДА У СУЧАСНИХ ДЕРЖАВАХ

§ 1. Поняття судової влади, її моделі та місце в системі розподілу влади.....	262
§ 2. Ознаки судової влади. Принципи її організації та здійснення.....	267
§ 3. Форми реалізації судової влади.....	271
§ 4. Судова система сучасних держав.....	274
§ 5. Конституційно-правовий статус суддів.....	280
§ 6. Конституційний контроль у практиці сучасних держав.....	286
<i>Питання для самоконтролю.....</i>	<i>295</i>

Розділ 13.

ПРАВООХОРОННІ ОРГАНИ СУЧАСНИХ ДЕРЖАВ

§ 1. Поняття та види правоохоронних органів, їх конституційно-правовий статус.....	296
§ 2. Поліція (міліція): поняття та види. Функції та повноваження поліції (міліції) у зарубіжних країнах.....	299
§ 3. Прокуратура в системі правоохоронних органів зарубіжних країн.....	303
§ 4. Конституційно-правові засади організації та діяльності правоохоронних органів України.....	306
<i>Питання для самоконтролю.....</i>	<i>313</i>

Розділ 14.

ТЕРИТОРІАЛЬНА ОРГАНІЗАЦІЯ ПУБЛІЧНОЇ ВЛАДИ У СУЧАСНИХ ДЕРЖАВАХ

§ 1. Поняття та сутність територіальної організації публічної влади.....	314
§ 2. Особливості здійснення публічної влади у державах залежно від форми територіального устрою. Системи здійснення публічної влади на місцях.....	316
§ 3. Місцеве самоврядування, його соціальне призначення і політична роль у сучасних державах.....	329
§ 4. Система та порядок формування органів місцевого самоврядування.....	332
§ 5. Повноваження місцевого самоврядування.....	340
§ 6. Статус депутата місцевої ради.....	346
§ 7. Гарантії місцевого самоврядування.....	350
<i>Питання для самоконтролю.....</i>	<i>354</i>